

Losoncz Alpár

A marginalitás méltósága

Lengyel András: *Ellenkultúra, peremhelyzetben*
(Marginalitástörténeti vázlatok)

A véletlen okán történt, hogy szinte ugyanabban az időben olvastam két olyan könyvet, amelyek marginális értelmiségekkel foglalkoznak. Az elsőt Hans Maier jegyzi, és egyszerűen az *Outsiderek* címet viseli. A második könyv – amelynek címe az *Ellenkultúra, peremhelyzetben (Marginalitástörténeti vázlatok)* – szerzője Lengyel András. Maier könyve több mint négy évtizeddel ezelőtt látta meg a napvilágot, és nem is kívánom e helyütt taglalni, noha figyelmet érdemel: valójában egy oka van, hogy mégis szóba hoztam e könyvet, az egzisztenciális és intencionális különállókra való felosztása afféle értelmezési rács volt számomra Lengyel András könyvének olvasásában, amely viszont tavaly jelent meg, Szegeden, a Tiszatáj Könyvek-sorozatban.

Lengyel András Szegeden élő művészet- és irodalomtörténész, kiterjedt életművel büszkélkedhet, és még véletlenül sem vállalkozom e helyütt arra, hogy akkurátusan felsoroljam a könyveit. Ennek egyszerűen utána lehet nézni, a 2011-ig terjedő tevékenységet egy könnyen fellelhető bibliográfia foglalja egybe. Azt a tényt azért jelezniem kell, hogy az *Ellenkultúra, peremhelyzetben* című könyv szerzője opusának tengelyét a XX. század első felének művelődéstörténeti dinamikája képezi. Csak néhány példát említhetek: az értekező József Attila, Németh Andor, a latin világhosszút elérni kívánó Kosztolányi, a gnosztikus Sinkó Ervin, az ismeretlen Móra Ferenc, a hagyományos urbánus/népi ellentét stb.

A XX. század első fele aligha képez antikvárius tárgyat a Rajnától keletre, vagy éppen séggel Magyarországon, minden jelentése befolyik a mába. Történetek egész sora kerekedik ki itt, robbanásig telt jelentésekkel, amelyek átjárják a má. Ugyanis a mélybe nyúló emlékezés sohasem volt, és sohasem lesz semleges, mindig kimetsz valamit, egyúttal múltbeli viszonylatokat rendez át, *átírja a múlt és a jelen közvetítettségét*: hogy emlékezetpolitikáról szokás beszélni, az több, mint tény.

Lengyel András könyve tényleg művelődéstörténetnek bizonyul, de ezzel aligha merítem ki a teljesítményét. Igaz ugyan, hogy filológusi alapossággal merül bele adatok kutatásába, kéziratok vonatkozásainak feltárásába, és dacára annak, hogy adattudatos beállítottsággal lép bele pergő vitákba, mégis, több ez a könyv, mint jól kidolgozott művelődéstörténet. S hadd rögzítsem, hogy egyúttal gondosan kimunkált distanciát tart a történelmi korokba belevesző, viszonylagosító, historizmusmal szemben. Valójában a szerző olyan elemeket is megforgat, amelyek politikaelméleti fontossággal bírnak, és a jelenkorra nézve is diagnózist nyújtanak. Mégis, miért esik e könyvben szó a XX. század első fele magyar művelődéstörténetének marginális helyzetéről? Miért értekeznek a szerző a peremszituációkról, miért az ellenkultúra fogalmának kidomborítása? Miért szól Lengyel András alárendelt szerzőkről, vagy a fősodor által elismert és méltatott szerzők fellépésének, magatartásának háttérbe szorított szeleteiről?

Miért kell felszínre hozni, mondjuk, mint egy elsüllyesztett kontinensdarabot, a magyar baloldali radikális, de antisztálinista hagyományának szereplőit? Egyszerűen azért, mert a múlt meghatározott vonatkozásait mindig meg kell szabadítani az ideológia szorításától, mindig akadnak olyan tartalmak a múltban, amelyeket a győztes-uralmi értelmezések elsikkasztanak és föld alá szorítanak. Az ellenkultúra fogalma a múlt század hatodik évtizedéhez vezet vissza bennünket, akkortájt válik közkeletűvé a megjelölés: Lengyel András könyve persze a század első felének magyar aspektusai felé terel, amely bővelkedik az ellenkultúra által övezett helyzetekben. Ráadásul különösen fontosnak tartja a marginalitás létezését a kultúra reprodukciója szempontjából, egyenesen a kultúra rendkívüli kísérleti terepének minősíti. De nem dicsóítja a marginalitást, mint olyant, tud arról, hogy milyen fonák helyzetek jönnek létre az önfelhatalmazó marginálisok kapcsán, és rögzíti, hogy a marginalitás szereplőinek teljesítményei, súlyukat illetően, nem egyenlők. Akadnak jóakarató dilettánsok, de teremtő erejű zsenik is, ez része a történetnek.

Lengyel András hipotézise szerint ellenkultúra ott jön létre, ahol a társadalom mély, szerkezetileg meghatározott különbözőségei olyan természetűek, hogy a fősodorú kultúra nem integrálja, nem olvasztja magába ezeket a dimenziókat, és elkezdődik az ellenálló, aláásó kulturális, szubkulturális mozgásformák kontrakultúrává való átalakulása. Az ellenkultúra a mainstreammel szemben mindig lazább szerkezetű, az intézményesülés esetében szakadtabb jellegű és bizonytalanabb kontúrokon alapul. Ezzel persze megnyílik egy szétágazó kérdéskör a hatalom és a marginalitás között, az imént szóba hozott hatvanas évek óta folytonosan felszínre jut a kérdés: mennyire képes ellenhatalommá formálódni a marginalitás? Vagy szinte mindig a fősodor eltúrt-beolvasztott elemeként jut érvényre?

Az *Ellenkultúra, peremhelyzetben* című könyv marginális alakjai több csoportba sorolhatók. Akadnak olyanok, akik szerepet játszottak a magyar művelődéstörténetben, vagy esetleg a művelődéstörténeti szakma foglalkozik velük, vagy olyanok, akiket a magyar baloldali történetének ismerői figyelembe vesznek ugyan, de a szélesebb olvasóközönség aligha ismeri őket. Nem valószínű, hogy belekerülnek a tankönyvekbe, nem lesznek kitüntetett személyiségek, akiket rendkívüli figyelem övez, kívül rekednek a kánonon. Ilyen például a kötet első írásának tárgya, a szervező, szerkesztő, könyvkereskedő Barna Sándor, akinek élete a *Népszavától* egy argentin kulturális vállalkozásig ível – mellesleg ugyanez a személy a Tanácsköztársaság bukása után az akkori Jugoszláviába emigrál, és a magyarországi lapok terjesztésére vállalkozik. Lengyel András különös figyelmet tanúsít a húszas évek bécsi magyar emigrációja iránt, sőt, mi több, az ott kibomló megnyilatkozásokot is afféle ellenkultúrának, pontosabban a történelmi helyzet okán, kihelyezett ellenkultúrának tekinti. Ennek kapcsán tárgyalja a bécsi magyar könyvkiadó, a Julius Fischer Verlag tevékenységét, és nem fogom elmulasztani megjegyezni, hogy itt is feltűnik egy vajdasági magyar vonatkozás, nevezetesen Sinkó Ervinnek *A fájdalom isten* című könyve, amely egyébként 1923-hoz kapcsolódik. Aztán vannak olyan szereplők, akik minden bizonnyal önálló értékkel is bírnak, külön fejezeteket érdemelnek, és a könyv szerzője is megannyi adattal szolgál életútjaikról, de voltaképpen József Attila távlatában jelennek meg a könyvben, mint például Lakatos Péter Pál vagy Danzinger Ferenc.

A képlet amúgy is világos a kezdettől fogva: József Attila különös szereplője a könyvnek, megannyi esetben kerül említésre, a szereplők rá vonatkozódnak, méghozzá döntő pillanatokban. Lengyel András módszertanához tartozik viszont, hogy e vonatkoztatottságot párosítani tudja ezen szereplők saját útjainak ábrázolásával. Történik ez például Vágó Márta esetében, aki az említettekkel ellentétben, a József Attila-kultusz ismert szereplője. Igaz, hogy a vonatkozó tanulmányban erőteljes módon vannak jelen a József Attila-utalások, mégis bepillantást nyerünk egy önálló, sajátos és minden tekintetben

érdeklődésre számot tartó életpályába. József Attila ténykedésének tárgyalása nélkül nyilván nem lehet ismerkedni a harmincas évek magyar szubkultúrájával, és nem kevésbé fontos, hogy tisztán lássunk, hogy a költő milyen helyzetbe sodródott az illegális magyar kommunista pártnak a sztálini központból vezényelt felszámolásakor. Ilyen és hasonló, megkerülhetetlen tapasztalatokat, élményeket, belátásokat adományoz e könyv. Olyan impetusokhoz vezérel bennünket, amelyekről úgy hisszük, hogy túltettük már magunkat rajtuk. Betekintést ad eltemetett alternatívákba, vagy egy olyan radikális-demokratikus szocialista világába, mint a megint csak kevésbé ismert Szirtes Andoré.

Úgy tűnik, hogy a történelem a marginalitás esetében is megismétlődik, pontosabban legalább kétszer kerül színre, ahogy ezt az ismert jelzet hangsúlyozza. Az ellenkultúra ugyanis mindig kizökentő jellegű a főszoddorral kapcsolatban. Az e könyvben taglalt antisztálinista, útkereső, reménykedő-kétkedő, dilemmákba zuhanó magyar hagyományrész korábban azért került a peremre, mert az egykor szocialistának nevezett ideológia kiiktatta saját kereteiből, de aztán ugyanezen hagyomány a rendszerváltás után újra a marginális helyzetbe jutott, azaz megint csak nem volt rá szükség. Ismételten idegen testté vált az ideológia mérlegén: kiostáltatott. Olyan alternatívák kidolgozásának igénye csillámlott tehát ezekben a törekvésekben-próbálkozásokban, amelyeket a történelem, látjuk, tapasztaljuk, többször is a marginalitás pályáira szorított. Ezért kell olvasni e fontos könyvet, amely megmutatja a marginalitás gazdagságát, és megvilágítja/menti azt, ami az ideologikus múltértelmezés okán eltűnésre ítéltetett.

(Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2016)